

Martin Rázus a szlovákiai magyar sajtó tükrében*

JÓZSEF KISS
MARTIN RÁZUS IN THE MIRROR OF THE HUNGARIAN PRESS IN SLOVAKIA

82:929:821.162.4
821.162.4:929
94(437.6)-051“18/19”
32-051

Martin Rázus. Hungarian Literature. Hungarian Press in Slovakia. Minority Rights. Autonomy.

Martin Rázus (1888–1937) a két világháború közötti szlovák irodalom egyik legtermékenyebb alkotója, aki már az első világháború idején felhívta magára a figyelmet nemzeti érzelmű és háborúellenes verseivel, az 1948-as hatalomátvétel után az irodalomtörténet perifériájára került. Politikai magatartása, a Szlovák Nemzeti Párt élén játszott szerepe, az autonómia szorgalmazása, majd Hlinka Szlovák Néppártjával való együttműködése folytán neve inkább csak megtűrt kényszeredettséggel szerepelhetett az irodalomtörténeti feldolgozásokban. De a szlovák irodalom fejlődésében képviselt súlya folytán onnan mégsem lehetett száműzni. Még szűk szakmai körökben sem volt ismeretes a magyar költőkhöz, különösen Adyhoz fűződő bensőséges viszonya, ezért a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó írásokban sem kaphatott személye kellő figyelmet. Rázusszal szemben ugyanis roppant megbecsüléssel ismerték mind a magyar ellenzéki, mind pedig a kormányt támogató pártok. Ez a tény a rendszerváltás után is eléggé homályban maradt. Dolgozatunk Rázusnak a két világháború közötti magyar sajtóban való jelenlétét vizsgálja.

1921-ben *Tűz* címmel folyóirat indult Pozsonyban, amely az „egyetemes kultúra magyar nyelvű orgánusaként” határozta meg önmagát, de programja magában foglalta a csehszlovákiai magyar irodalom kibontakoztatásának előmozdítását is. Az új lap vonzóköre természetszerűen terjedt ki az 1918-as magyarországi októberi és az 1919-es márciusi forradalom résztvevőire, akik annak leverése után Bécsen kívül főleg Csehszlovákiában találtak menedéket. A periodikum megjelenését és deklarált célkitűzését lelkesen üdvözölte Henri Barbusse is, akinek háborúellenes *Tűz* című regénye alighanem ösztönzéssel szolgált a lap létrejöttéhez is. Az alapító főszerkesztő Gömöri Jenő beharangozásként az általa szerzett *Izenet a szlovák költőkhöz* című verssel tett hitet a nemzetek közötti megértés és a barátság eszméje mellett.

*A turócszentmártoni Hodža Napokon 2008. június 26-án elhangzott előadás szerkesztett, magyar nyelvű szövege.

Már maga a vers címe is gondolati kötődést juttatott kifejezésre Martin Rázusnak a *Maďarským básnikom* (Magyar költőkhöz) című versével, amelyet a világháború előtt intézett a magyar költőkhöz, kérve segítségüket a szlovákok nemzeti létének megmentéséhez: „...emberek vagyunk mi is, mondjátok meg tiéteknek, s hogyha már egyszer itt vagyunk, a vágyak bennünk is ébrednek jobb lét után – nem tehetünk mi róla, hogy vágyjuk, mi mindenkinek kiróva, s nekünk is van jogunk saját göröngyre oh mondjátok meg nekik!”¹

Ezt a magyar írástudóktól elvárt szolidaritásban bízó, költői hevületű segítségkérést a *Tűz* eredetiben, szlovákul is közzétette. A lap felhívására természetesen maga Rázus is reagált a *Jövő* című, Bécsben megjelenő, de Szlovákiában is terjesztett folyóiratban. Ebben a lapban politikai beállítottságú írások kaptak teret, főként a magyar októbristák, tehát Jászi Oszkár és Károlyi Mihály híveinek a szemléletét tükrözve. Rázus tiszteletteljes hangnemben köszönte meg a *Tűz* szövetségeskérését, amely első számát a Hviezdoslav halála utáni „legnagyobb szlovák költőnek ajánlotta”.² Az ilyen megtiszteltetésben részesült címzett levelében utalt a magyar költőkhöz egykor utat kereső kísérletére. Sajnálattal állapította meg, hogy „az akkori áldatlan magyar ideológiának sikerült hálójába vonni, kevés kivétellel az egész magyar intelligenciát [...] Kár, hogy gyöngye hangomra nem jött válasz. Nem soknál, de Adynál és egyik-másik társánál talán megértést találtak volna szavaim, ha nem állt volna az a kínai fal, amellyel a magyar szellemi világ a mi kicsi, de előretörő szellemi világunktól magát elválasztotta.”³

Ezután felhívta a figyelmet arra, hogy a világ azóta megváltozott, de annak az érzésének adott hangot, hogy ő maga nem változott, és a magyar költőkhöz intézett egykori üzenete ma is időszerű. „Ha ugyanis önök, a mi költőink és íróink átnéznek a »kerítésen«, látniuk kell a megfogyatkozott, de régi Magyarországot, régi ideológiájával, régi hibáival, amik vesztét okozták. Ezer és ezer szlovák testvérem ott él anyanyelvi népiskola, középiskola, minden kultúrkellék nélkül, egyesülési jog és szabadságjog nélkül [...] Új ideológiára van szüksége a magyarságnak, és azt csak igazi költői és írói adhatják meg neki. A szlovák és cseh költők meg írók nem felejtik el, mivel tartoznak a humanitásnak és az emberiségnek, azonban testvériesen izenik a magyar szellemi élet szószólóinak itthon, de a kerítésen túlra is: Segítsetek költők, segítsetek!”⁴

Rázusban tehát megvolt a késztetés arra, hogy tragikusnak nevezze a magyar nemzet helyzetét, vagyis a magyarlakta területek elvesztését is. Ugyanakkor a kölcsönös kiegyezés határozott platformján állt, és a csehszlovákiai magyar kisebbséghez való viszonyát ez jellemezte élete végéig.

A tágabb magyar kisebbségi közeg Rázus személyisége iránti érdeklődése 1925-ben, immár a kisebbségi pártpolitika intézményesülése után körvonalazódott. A magyar ellenzéki pártok között ez idő tájt feszültség támadt, amelyhez többek között a szlovák autonómiatörekvésekhez való viszony alakulása is hozzájárult.⁵ A parlamenti választások küszöbén a magyar ellenzéki pártok számára nem lehetett közzömbös, hogyan alakul a jövőbeni szlovák pártpolitikai konstelláció, és szövetségre lép-e a Szlovák Nemzeti Párt a Szlovák Néppárttal. A Rázussal készült és a *Prágai Magyar Hírlapban* megjelent⁶ beszélgetés szerzője rendkívül fontosnak nevezte Rázus kijelentését, hogy pártja minden valószínűség szerint önállóan indul a választási harcba, mivel ehhez erősnek érzi magát. Ezzel kapcsolatban Rázus élesen elítélte a kormány egyházpolitikáját, amely a katolikusok és az evangélikusok közötti

ellentétek elmélyítésére törekedett. Rázus szerint a protestáns egyházak híveinek többsége a szlovák nemzeti eszmények platformjára helyezkedik, autonómiapárti, a katolikusoknál viszont a helyzet fordított, ott a vezetők is autonómiapártiak, csak a hívek egy jelentéktelen része húz a centralistákhoz.⁷ Rázus a ruszinok helyzetére is rávilágított. Leszögezte, hogy a szlovákok a ruszin autonómia kérdéséhez lojálisan viszonyulnak. Kijelentette: „A ruszinokkal valamennyi gazdasági és kulturális kérdésben egyetértünk.”⁸

A beszélgetés során Rázus részletesen kitért a szlovákiai gazdasági-szociális viszonyokra, azt a tézisét hangsúlyozva, hogy az autonomista mozgalom elsősorban a gazdasági egyenjogúságot szorgalmazza. Továbbá kifejtette, hogy a szlovák néppárt nem ellenzi a csehszlovák egységet, de ennek természetes szerves fejlődés nyomán kell létrejönnie. Ezek után rátért a szlovák irodalom helyzetére, nehezményezve az irodalom iránti gyér érdeklődést és a könyvkiadás elégtelen anyagi fedezetét. Rázus részéről elhangzott egy érdekes, közelebről meg nem világított mondat: „Én nyitottam meg az utat az autonomista költészet előtt a Kameň na medzi (Határkő) című gyűjteménnyel.”⁹ Tény, hogy a kötetben a politikai költészet szólt meg, de annak igazi mélysége az eszmék kavargásában eligazodást és etikai értékeket kereső, a pusztá autonomizmuson túlmutató belső vívódásban és tépelődésben rejlett.

A beszélgetést nem jellemezte polemikus hangvétel. A *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa külön méltatta a szívélyes fogadtatást. Hangsúlyozta a költő nézeteinek rendkívül higgadt kifejtését, de „csakhamar fölragyogott szemében a fanatizmus hite, s olyankor úgy szárnyaltak szavai, mintha szószerk volna alatta”.¹⁰

Politikai szemléletében ugyancsak eltérő lapszerkesztési közeg érdeklődési körébe került Rázus alakja ugyanebben az évben a *Kassai Napló* hasábjain. A lap ugyan fejlécében magát független polgári orgánumnak nevezte, de valójában kormánypárti magatartást tanúsított. Megalapítói ugyancsak magyarországi, liberális nézeteket valló emigránsok voltak. Irányvételében 1925 után történt változás. A lap a címdalton, a vezércikkek számára fenntartott helyen, kommentárral elegyített beszélgetést közölt a Kassára látogató Rázusszal, aki ottani fellépését előnyben részesítette az Amerikai Egyesült Államokban élő szlovák közösségektől érkezett, előadói körútra invitáló meghívással szemben.¹¹ Rázus kassai szereplését a Hlinka-féle párt konfesszionális, csak a katolikus érdekekért síkraszálló nemzetfelfogással szemben azoknak a gondolatainak az ismertetésére használta fel, melyek szerint a nemzet a társadalom valamennyi alkotóelemét felölelő képződménynek számít. Ebből vezette le az autonómiának azt az értelmezését, amelynek lényege nem a szeparatizmus, hanem az állam érdekeinek megfelelő és az egész Szlovákia gazdasági, nemzeti, szociális és kulturális szükségleteit biztosító viszonyok megteremtése. Hangsúlyozta, hogy „törekvéseink természetesen találkoznak Szlovenszko egész lakosságának, a magyarságnak és a németiségnek egészséges célkitűzéseivel”.¹² Ehhez a *Kassai Napló* kérdésére válaszolva hozzátette: „Mi a magyarsággal való együttélést úgy tudjuk elképzelni, hogy a szlovákság nemzeti mozgalma mellett a magyarság nemzeti mozgalomát államunk demokratikus keretei között elismerjük és támogatjuk. Mi őszintén kívánjuk a magyarság politikai, kulturális és gazdasági jogainak teljességét.”¹³

Rázus nem bocsátkozott a nemzetiségi jogok részletesebb taglalásába, de maga az utalás a magyarság jogainak teljességére arról tanúskodott, hogy tágabb ér-

vényt tulajdonít a cseh–szlovák helyzettel kapcsolatban azok azonos szintjét követelő, elvi jelentőségű tézisnek. A *Kassai Napló* Rázus iránti szimpátiáját szinte hiperbolisztikus fordulattal nyilvánította ki, amely szerint „a szlovák intelligencia ma már szinte egységesen a Rázus kibontotta zászló alá sorakozik fel”.¹⁴

A magyar kisebbség körében Rázus személyisége újfólag öt évvel később, 1930-ban váltott ki rezonanciát, ismét a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain. Ezúttal a magyar kisebbség kultúrájának odaadó szervezője, Szombathy Viktor készített vele beszélgetést, abból az alkalomból, hogy Rázus a breznóbányai evangélikus egyház élére került. Magának a beszélgetésnek a címét Rázus kijelentéséből vett mondat alkotta: „Új Széchenyi kellene.”¹⁵ Rázus az irodalomnak a szlovák–magyar kapcsolatokban játszott pótolhatatlan szerepével összefüggésben adott hangot ennek az óhajnak. Aligha volt véletlen, hogy Széchenyi Rázus számára azt az egyéniséget jelentette, aki a történelmi Magyarország újkori nemzeteinek kialakulása idején a kivételes toleranciát testesítette meg. Az akkori légkörben Széchenyi fellépett a magyar nyelvet a nem magyar népekre kényszerítő törekvések ellen. Rázus a következőket mondta: „Magyar iskolákat jártam, s a magyar nemzeti hősookról is sokat tanultam, megismertem őket. Így aztán egyre erőteljesebben élt bennem az az óhaj, vajha a szlovákoknak is lennének olyan nemzeti hőseik, mint a magyaroknak. Nem ismerek nagyobb embert, mint Széchenyit!”¹⁶

Rázus bizonyára tudott arról, hogy amikor Széchenyi 1842-ben a Magyar Tudományos Akadémia ülésen előadta kétórás exozóját, a nem magyar népek sajtója szinte ünneplésben részesítette, és az evangélikus papoktól köszönőlevelet kapott. A Széchenyi iránti mélységes tisztelet ellenére Rázus bírálta a szlovák–magyar irodalmi és kulturális érintkezés iránti érdeklődésben meglevő kiegyensúlyozatlanságot. Szót emelt azért, hogy lehetőség nyíljon a szlovák szerzők műveivel való megismerkedésre Magyarországon is. „Mi szlovákok azt szeretnénk, hogy az odaát élő szlovákoknak minden kulturális lehetőséget megadjanak, rekompenzációra várunk, hogy mi is rekompenzálhassunk, döntsük le a válaszfalakat...”¹⁷ Érdekes a rekompenzálás kifejezés használata. Rázus nyilván a kölcsönös kiegyenlítéshez szükséges pótlásra gondolt. Vagyis kölcsönösségen nem valamiféle aritmetikus reciprocitást értett, hanem a kisebbségek egészséges fejlődéséhez, azok tipológiai adottságaihoz és ismérveihez igazodó feltételek biztosítását. A fiatal szlovákiai magyar irodalommal szemben azt az észrevételt tette, hogy „ne csak a zárt magyar glóbuszt hangoztassák, hanem kívánom, hogy más népekkel egyetértően, vállaltva dolgozzanak a világ javulásának útján”.¹⁸ A lap munkatársa a Rázussal folytatott beszélgetést annak az útnak a felvázolásaként értékelte, amely a szlovák–magyar megértéshez vezet „talán az európai lélek útján, vagy ami még valószínűbb, a két nép közös lelki egyúttaladásának kiegyenlítő, összekötő platformján”.

Rázus közéleti-politikai tevékenységével foglalkozó írás látott napvilágot a *Magyar Nap* című népfront szellemiségű napilapban, amelynek hátterében a kommunista párt állt. A megelőző írásokat jellemző hangnem ebből a közleményből kivesszett, Rázus személyének militáns elítélésére szorítkozott, abból kiindulva, hogy Rázus egyik megnyilatkozásában a Felső-Garam mentén uralkodó földéhség enyhítésére további telepek kialakítását javasolta a Csallóközben.¹⁹ Olyan rendkívül érzékeny és kínos probléma elevegedett meg ezzel, amely súlyosan érintette a magyar kisebbséghez tartozó, a háború utáni földosztásból kirekedt agrárproletárok és szegényparasztok helyzetét. Nemzetiségi szempontból ebben a kérdésben nagyon kö-

zel került egymáshoz a magyar jobboldali ellenzéki pártok és a kommunisták álláspontja, és erősen kihatott a szlovákiai magyar lakosság magatartására. A *Magyar Nap*ban ennek a kérdésnek nem lett Rázus személyéhez kapcsolódó folytatása.

A *Magyar Nap* mint jelentős baloldali lap figyelmen kívül hagyta Rázus halálát is. A magyar nyelvű szociáldemokrata hetilapban, a *Csehszlovákiai Népszavában* pedig csupán annyi szerepelt, hogy személyében a szlovák nemzet egyik kimagasló alakja távozott az élők sorából.²⁰

A másik két magyar kisebbségi napilap politikusként és költőként vett búcsút Rázustól. Ekkor már a kormánypolitikát behódolva kiszolgáló *A Reggel* című napilap helyébe a viszonylag rugalmas kormánypárti szellemben szerkesztett, Milan Hodža által alapított *Magyar Újság* lépett, melynek hasábjain bizonyos lehetőségek nyíltak a kisebbségi követelések feszegetésére is. A napilap két írást is szentelt Martin Rázus emlékének. Maga a nekrológ humanista költőként jellemezte Rázust. „Érdekes jelenség, bár a világirodalom történetében nem egy s más példa is akad rá, hogy a politikai síkon felismerhetően konzervatív irányt kereső Martin Rázus rövid, de rendkívül gazdag irodalmi pályáján a haladó írói arcvonal ideáljaihoz csatlakozott” – írta a *Magyar Újság*.²¹ A lap rákövetkező száma részletesen beszámolt Rázus temetéséről, kiemelve a kormány képviselőinek részvételét a gyászszertartáson. A kegyeletadás áhítata áradt magából a címből: *Hatezer gyászoló kísérte utolsó útjára Martin Rázust*.²²

Terjedelmes írásban méltatta Martin Rázus politikai és irodalmi munkásságát a magyar Egyesült Ellenzéki Pártok lapja, a *Prágai Magyar Hírlap*, amelyben az a gondolat dominált, hogy költészetét kezdettől fogva a szlovák nemzet szolgálatába állította, s „a szlovákok legnagyobb lírikusa lett, akik benne a szlovákok nemzeti költőjüket tisztelték”.²³ Az autonómiához való viszonya kapcsán kiemelten szerepelt benne, hogy „az erős nemzeti alap hirdetésében látta egyedül biztosíthatónak a szlovákság jövőjét”.²⁴ A lap szerint Rázust fausti magaslatokba emelte az *Ahasver* (Ahasvérus) című elbeszélő költeménye. Ezzel kapcsolatban rámutatott Rázus többszöri csalódásaira. Kiemelten szerepelt benne, hogy Rázus révén nyert elismerést a szlovák irodalomban a modern magyar irodalom orgánumának, a *Nyugatnak* a szellemisége, s ebben olykor fellángolnak a példaképének tekintett Ady Endre indulatai.²⁵

A kisebbségi közegnek a Rázus iránti patriarchális viszonyáról tanúskodik az a tény, hogy keresztnevét mindkét magyar napilap magyarul, Mártonként használta.

Rázus haláláról néhány vidéki magyar kisebbségi lap is megemlékezett. Figyelmet érdemel az ekkor már Somorján megjelenő *Evangélikus Lap* nekrológja, amely felhívta a figyelmet arra, hogy „nemes szándékait, egyházi és politikai téren csak kevesen értették meg, ezért sok csalódásban, lebecsülésben, ellenségeskedésben volt része”.²⁶ A lap szerint Rázusnak az egyházi életben is vezető szerepet kellett volna kapnia.

A magyar kisebbségi napilapokban és a vidéki sajtóban megjelent nekrológokat követően a kulturális folyóiratokban néhány, Rázus irodalmi hozadékát méltató, irodalomkritikai és esszészerű írás is napvilágot látott.

Találó reflexiókkal tapintott rá, főként Rázus költészetének sajátosságaira a *Magyar Minerva* hasábjain Rázus költeményeinek fordítója, Sipos Győző, akinek nevéhez kötődik Rázus majd két tucat magyarra átültetett versének több mint fele.²⁷ Fordítóként, egyébként maga is írt verseket, Rázus költészetének alapvető vonásaira –

nyíltság, egyenesség, bátorság, igazságkeresés – rámutatva arra a megállapításra jutott, hogy ezek olyan nyelvi-poétikai csúcsteljesítménynek tekinthetők, amelyek „a kifejezések tökéletes csiszoltsága és a szavak festőisége szempontjából az írástehetség végső határát elérik”.²⁸

Emocionális fogantatású szálak szövik át azt a portrét is, melyet a *Magyar Írás* című irodalomkritikai folyóirat tett közzé.²⁹ Szerzője, Farkas István középiskolai tanár, úgyszintén bizonyos irodalmi ambíciókat is táplálva szinte szívügyének tekintette a szlovák–magyar kapcsolatok ápolását. Nevéhez fűződik a szlovák próza első magyar nyelvű antológiájának megjelenése. Rendszeresen nyomon követte a lap hasábjain a szlovák irodalmi élet történéseit, s információkkal szolgált magyarországi fórumok számára is. Minden valószínűség szerint közreműködésével került 1935-ben a Nyíregyházán megjelenő *Szabolcsi Szemle* hasábjaira Rázus *Veronika kendője* (Veronikin rüchnik) című balladájának Darvas János készítette magyar fordítása.³⁰ Farkas István közölte, hogy e város irodalmi társaságának meghívására a szlovák irodalomról tartott előadásában a legnagyobb figyelmet Rázusnak szentelte, „mint aki hozzánk, a csehszlovák állam területén élő magyarokhoz érzelmileg és munkásságában is a legközelebb állott”.³¹ Farkas István írása azzal a kegyeletadással zárult, hogy Rázus személyében a magyarság igazi barátja távozott az élők sorából.

Rázus irodalmi és közéleti-politikai tevékenységének méltatásával kapcsolatban Farkas a sokrétűséget és a váteszi nemzetébresztő hatóerőt emelte ki. Ebből eredeztette azt az állítást, hogy a szlovák költők, papok és tanítók odaadása és áldozatkészsége folytán a szlovák köznép nagyobb megrázkódtatás nélkül élte túl az elmagyarosítási törekvéseket. Szerinte Rázusnak a szabadság és a nemzeti felszabadulás kiharcolásában vállalt szerepét Petőfi szellemével rokonítható hevület hatotta át. Ugyanakkor Ady Endréhez fűződő kapcsolatát úgy jellemezte, hogy „a szlovák jakobinus találkozott a magyar jakobinussal”. Ehhez hozzátette: „...kis nemzetnek soha inkább nem volt szüksége költőre, mint a szlovákoknak a kiforrott, képességeinek teljében levő Rázusra.”³² Rázus költészetének társadalmi indíttatását illetően Farkas István az azt elhomályosító, a költészet és a próza kapcsolódását valamiféle belső, alkotás-lélektani ambícióknak tulajdonító fejtegetésbe bocsátkozott. Szerinte Rázusnak a művészi alkotóerő számára új teret kereső igyekezete mögött az irodalmi életben kivívott előkelő helyének fenntartásához való ragaszkodása munkált. Tehát ebből eredt a hirtelen váltás, az áttérés a regényírásra, amely nagyobb vonzerőt jelent az olvasóközönség számára. „Az átmenet hiánya érezhető is első igazi nagyszabású regényében, amelynek a Svety (Világok) címet adta. Neve már olyan jó csengésű, hogy könyvét mindenki kritika nélkül fogadja, de elgondolt célját ezzel a könyvvel, mely vegyüléke a költő hevülésének, a falusi pap környezetlátásának és a jövődől biztosabb tollú prózaíró elhivatottságának, nem érheti el.”³³ Farkas Istvánnal kapcsolatban felmerült, hogy egyes írásaiban antiszemita hangot ütött meg. Alighanem ennek tulajdonítható Rázusnak a *Křčmárský král* (A kocsmáros király) című regénye kapcsán a keresztény és a zsidó család közötti, a falusi kocsmabirtoklásáért folyó és a zsidóság győzelmével végződött harcot érintve tett megjegyzése. „Az író a legtökéletesebb precizitással együtt dolgozik a társadalomtudóssal, s ezt a regényét a múltból leszűrhető tanulság szempontjából is érdemes lenne magyarrá fordítani.”³⁴ Ez a kérdés Farkas István írásában felbukkan a Rázus önéletrajzának szánt *Maroško študuje* (Marosko tanul) című regényére kitérve is. A felvidéki szlovák, német, magyar közegben iskolába kerülő Mártonka, az író alte-

regója körül intrikáló Züig Móric alakjának megrajzolásában ölt testet – Farkas István szerint – Rázusnak „hol nagyobb, hol kisebb mértékben megnyilvánuló antiszemitizmusa”, amely éppen a lipcsei zsidó kereskedők hatása alatt alakult ki.³⁵

Rázus személyiségét egészében értékelve Farkas István érdekes, jövőbe tekintő feltevésre tett célzást: „Rázust a nemzeti szempontok sokkal jobban foglalkoztatták, mint bármely irodalmi kortársát. Harca talán éppen ezért sokszor donkihótinak látszott, az irodalomban itt-ott lappangó tőke érintette volna hatását, s a hatvanéves Rázust egész bizonyára eltemette volna. Ebből a szempontból szinte tragikus szerencsének tudhatjuk, hogy Rázus pályája delelőjén, nemzetétől és híveitől szeretve hagyta itt földi pályáját.”³⁶

Rázustól mint közép-európai költőtől búcsúzott elégikus, esszészzerű elemekkel élő írásában Sziklay László a *Tátra* című irodalmi folyóiratban, amely 1937 nyarán, minden valószínűség szerint épp Rázus halála után indult útjára.³⁷ Sziklay László Rázus szellemi örökségében a szlovák nemzeti közeget meghaladó hozadékot hangsúlyozta: „Elsősorban közép-európai költő. Nemcsak azért, mert soha, egyetlen percre se, egy vessorával, egy prózai mondatával se tud elszakadni a szülőföldjétől, hanem azért is, mert egész költészetével szervesen kapcsolódik bele a dunai költészet egyenes fejlődési vonalába.”³⁸

Sziklay szerint a szülőföld az a hegyes-völgyes vidék, amely a 18. századot követően „majd mindegyik dunai költő lantját megihlette, akár szlovákul, akár magyarul dalolt”.³⁹ S ehhez hozzátette, hogy Rázusnál a szülőföld, a táj nem pusztán kulissza és gondolatokat, illetve érzelmeket kiváltó ihletforrás, hanem azonosul a szerző egész lelkületével és gondolatvilágával. Így olyan hagyományteremtő erővé válik, amelyben egybeolvad a szlovákok politikai múltja a minden dunai nemzetre jellemző, időbeli behatároltságon és politikai felfogásokon felülemelkedő, a költő irodalmi irányultsága által gazdagított érzelmi töltéssel.

Ugyanakkor Sziklay azt is hangsúlyozta, hogy a költő szülőföld- és nemzetszeretete nem csap át türelmetlenségbe és agresszivitásba. Krédóját, melyet az *Argumenty* (Érvek) című, fiának szóló műve intellemként aforisztikus erővel megfogalmazott, Sziklay úgy parafrázálta, hogy: becsüld meg a másét is, mert az neki épp olyan drága, mint a tiéd neked. „Csak az tud ilyen fennköltten gondolkodni, aki teljesen átéli a szülőföld varázsát” – írta Sziklay.⁴⁰ Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy Rázus alkotásaiban a szülőföld olykor letargikus alaphangon jelenik meg, melyet „a hegyi ember rendületlenségével” képes leküzdeni. Szerinte ebből fakad családszeretete is, a *Maroško* (Marosko) című, gyermekkorát felidéző regényében szinte szentélyé magasztosulva, „amelynek a gyermeklélek a legnagyobb kincse”.⁴¹

Sziklaynak az esszé olykor szárnyaló stílusában fogalmazott gondolatait a költő szlovák eredetiben szereplő versidézetei kísérik. Rázus személyiségének Sziklay általi értékelése végül is abban összegeződik, hogy tőle búcsúzva „talán igazat mondunk, mikor kijelentjük, csak a rázusi értelemben vett szülőföldszeretet és nemzet-hűség teremtheti meg a békés, boldog jövőt a Duna völgyében”.⁴²

A magyar–szlovák együttélésnek és kulturális kapcsolatoknak a közép-európai viszonyok örvénylésében kanyargó sajátos alakulását tükrözi az a portré, mely *Az új szlovák regény* című 1943-ban Budapesten megjelent feldolgozásban szerepel.⁴³ A szerző, Kovács Endre 1935-ben a pozsonyi Comenius Egyetem magyar–szlovák–filozófia szakán szerzett tanári oklevelet. Részt vett a Sarló mozgalomnak a szlovák–magyar együttélés demokratikus útjait kereső kibontakozásában, s a ma-

gyar kisebbségi sajtóban irodalomkritikai írásokat jelentetett meg. Az 1938-as változásokat követően Érsekújvárott volt középiskolai tanár, s itt készült az említett munkája, melyet doktori disszertációjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem szlavisztikai tanszékén védett meg.

A téma tudományos megközelítése és feldolgozása lehetővé tette számára a tárgyilagos hangnemet, azoknak a patetikus elemeknek a megkerülését, amelyek a Rázus halála alkalmából született írásokban érződtek. Kovács Endre olyan kivételesen harmonikus személyiségként jellemezte Rázust, akinek irodalmi tevékenysége (költemények, regények, esszék és publicisztika) összefonódott a szlovák nemzeti érdekek szabta eszme permanens hatóerejével. A *Svety* (Világok) című első nagy terjedelmű regényében a háború utáni szlovák faluközösség etnográfiai és társadalompszichológiai, az egész Szlovákiára kivetítésére törekvő képének megrajzolását méltatta. Rámutatott arra, hogy a szociális viszonyok láttatása és a nyomor okainak keresése összefonódik a falusi lét értékeinek a nyugati világ kultúrájával – a régebbi realizmus szellemében történő – szembeállításával, a város felől fenyegető veszélyek kártevéseinek jelzésével. De maga a helyzetkép valóságshű, amihez nagyban hozzájárult az írói megközelítés dokumentumközpontúsága. „Ezért aztán a regény több helyen inkább adatszerűségével hat, mint kompozíciójával” – állítja Kovács Endre.⁴⁴

Az *Odkaz mŕtvých* (Holtak üzenete) című Rázus-regénnyel kapcsolatban – amelynek cselekménye a 17. században játszódik – a történelmi hitelességet emeli ki, ami összhangban áll a szerzői szándékkal, hogy a jelen számára tanulságként bemutassa mind a protestánsok, mind a katolikusok közös szenvedéseit. A kiegyensúlyozásra irányuló törekvés azonban Kovács Endre szerint túlzott óvatossághoz vezet, csökkentve ezzel a cselekmény drámaiságát, s egyben a szerzőnek felrótta azt is, hogy „a műből hiányzik az írói alkotás magasabb ökonómiaja”.⁴⁵ Megemlítette, hogy a szerző anyagát nem elég koncentráltan dolgozta fel, apró mozzanatokot kapcsol egymáshoz, melynek folytán a cselekmény ugyan terjedelmileg megnyúlik, ne nem ás eléggé mélyre. Úgyszintén számon kérte a szerzőtől a regényalakok alaposabb egyénítését, személyes vonásaik markánsabb megrajzolását.

A féktelen nyereszkesedés számára táptalajt teremtő alkoholizmus romboló hatása elleni ellenszer keresését tekintette Kovács Endre Rázus a *Krčmárský král* (A kocsmáros király) című regénye vezérfonalának. Rámutatott arra, hogy Rázus a falusi kocsma birtoklásáért folyó viaskodásban felvillantotta az erkölcsi züllés sorsára jutó, a kocsma tulajdonosa mindenhatóságának kített falusi közösség megmentését a teljes erkölcsi zülléstől. A csendes passzivitás és a békés beletörődés, a sorssal való megbékélés akadályozza az összefogás szellemének kialakulását, amely elszánt egyének vezetésével elősegíthetné az élet pozitív oldalainak vonzerejébe kapaszkodva ebből a bűvös körből való kimenekülést.

Ezzel kapcsolatban Kovács Endre érintette a keresztények és a zsidók közötti konfliktusnak a regénybeli megjelenítését, és a szlovák lakosság zsidókkal szembeni animozitását is. Ebben a vonatkozásban is arra a véleményre jutott, hogy Rázus e nehéz, sűrített témát nem volt képes mindvégig kellő feszültségben tartani. Megállapította: „A társadalmi körkép erőteljes, bár az alakok nincsenek mindenütt egyé- nítve.”⁴⁶

Kovács Endre kiváltképp értékesnek tartotta Rázus gyermekkori élményeinek fellelvenítését kétrészes életrajzi regényében (*Maroško* [Marosko], *Maroško študuje*

[Marosko tanul]). Hangsúlyosan mutatott rá arra, hogy Rázus nem táplált haragot a múlt alakjaival, az akkori rendszerrel szemben. Elgondolkoztatón érdekes jelenségként hatott számára, „hogyan mutatja meg a szlovák önállósági törekvéseknek ez az exponált alakja regényében a háború előtti magyar ember gondolkodását és a szlovák gyermek sorsát a magyar iskolában”.⁴⁷ Idézi a regényből azt a mozzanatot, hogy a magyarok nem törődnek az intrikákkal, az „a kivetkőzött szlovákok, elromlott németek és zsidók műve”.⁴⁸ Érdekes, hogy Kovács Endre ezzel kapcsolatban nem hivatkozik, illetve nem keres fogódzót a Rázus-portréban más helyen beiktatott, Andrej Kostolnýtól származó észrevételben, miszerint Rázusnak a múlthoz való viszonya alapvetően kvietista, a jelenhez és a közelmúlthoz viszont agresszív.⁴⁹ S ez Rázusnál éppen saját nemzetével szemben jutott a legélesebben kifejezésre. Rázus regényének megható epizódjára hívja fel a figyelmet Kovács Endre, amikor a tehetséges szlovák maturáns kézhez veszi érettségi bizonyítványát, s az igazgató közli vele, hogy annak idején pánszláv eszmék terjesztésére hivatkozó feljelentés érkezett ellene, mert Kollár *Slávy dcéráját* megrendelte Prágából, de ő nem indított vizsgálatot az ügyben. Ezután sok sikert kívánva az életbe kilépő szlovák fiatalembernek, arra kéri őt: ha egyszer a saját népe között fog munkálkodni, ne felejtse el, amit a magyar iskolától kapott. Kovács Endre szinte megilletődöttséggel kommentálta ezt a jelenetet: „Íme így látta és írta meg a szlovákság nacionalista politikusa és költője a régi magyar világ embereit.”⁵⁰ Kovács Endre végül átmeneti jelenségként aposztrofálja Rázust mind mondanivalóját, mind stílusát tekintve.

Kovács Endre könyve révén Rázus bekerült a magyar irodalmi élet tágabb közegebe. A portré megrajzolása a kisebbségi viszonyok között szerzett ösztönzésekre támaszkodott, hiszen Kovács Endre a második világháború után Magyarországon maradt, ahol nagy formátumú, Kossuth-díjas történész lett, aki úttörő szerepet játszott a közép-európai népek együttélésének kutatásában.

A Tiso-féle szlovák államban Esterházy János lapja kommentár nélkül közölte a Szlovák Távirati Irodától átvett hírt arról, hogy Vrbicében, Rázus szállóházának falán emléktáblát helyeztek el, melyet a kormány nevében Alexander Mach miniszterelnök leplezett le.⁵¹

Egyfajta hídszerepet töltött be Magyarországon Sziklay László is, akinek nevéhez fűződött a szegedi és a budapesti pedagógiai főiskola szlavisztikai tanszékének létrehozása. Magyarországi szakmai körökben komoly elismerésben részesült a szlovák irodalomról szóló, több mint 800 oldalas, 1962-ben megjelent feldolgozása, melyet mindmáig egyetemi tankönyvként is használnak.⁵² Ennek szemlélete helyenként hol erősebben, hol áttételesebben – Rázus esetében is – magán viseli a korabeli ideológiai tézisek torzító hatásának nyomait. Ennek következtében az értékelések kiegyensúlyozásának szándéka a bíráló és a pozitív elemeket kiemelő elmentmondásos retorikához vezet. Sziklay László egyfelől Rázust az 1918 utáni szlovák nemzedék legsokrétűbb és legjelentősebb képviselőjeként aposztrofálja, ugyanakkor epigonnak nevezi, a jelző közelebbi értelmezése nélkül. Nyilván a hvezdoslavi örökség folytatását értette alatta. „Előre és hátra is tekint egyszerre, s ha helyzete következtében nem is tudja megtalálni a helyes megoldást, sok szempontból tapint rá a fejlődés vonalára. Ugyanakkor igen jó példa arra, hogy a nemzeti hagyományok túlzott ápolása hogyan torkollott az adott történelmi pillanatban a faszizmust pártoló magatartás zsákutcájába.”⁵³ Ennek a gondolatmenetnek ideológiai kiinduló-

pontja az autonómia szorgalmazása. Sziklay László a pozitív vonások közzé sorolja, hogy „a kor nemzeti ellentétei ellenére is nagy íróinknak mindvégig híve maradt”.⁵⁴

Szalatnai Rezsőnek a hatvanas évek közepén megjelent szlovák irodalomtörténete ellentmondásos reakciókat váltott ki. Rázus portréját Szalatnai látásmódjának tükrében erős szubjektívizmus hatja át.⁵⁵ „Soha szlovák költő annyit nem erőlködött, mint Rázus, és soha senki nem volt annyira erőtlen közöttük, mint Rázus. Megpróbálkozott minden műfajban, váltogatta módszereit, merész volt és következetlen, a mutatványnak élt, holott gyötrődései valóságosak voltak [...] Őszinte hangot, igaz vallomást jószerivel csupán önéletrajzszerű emlékezéseiben, a két Maroško kötetben találunk.”⁵⁶ Szalatnai maradandó értéket csupán hattyúdalanak, a *Stretnutie* (Találkozás) című verseskötetének tulajdonít.

Úgyszintén a hatvanas évek közepén a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában magyar fordításban látott napvilágot Rázus *Maroško* (Marosko) című regénye.⁵⁷ Még ezt megelőzően az *Új Szóban* Rázus halálának 25. évfordulója alkalmából rövid megemlékezés jelent meg, amely szinte szó szerint Sziklay László gondolatmenetét követte.⁵⁸

Nehéz valamiféle koherens képet kialakítani Milan Rázus irodalmi alkotásainak és közéleti magatartásának kisebbségi magyar recepciójáról a szinte kivételes, a magyar kultúra iránti empátiája némely összefüggéseinek és indítékainak a felvilágosításán kívül, amely összetett és ellentmondásos nézeteinek kristályosodásában némileg tetten érhető. Kevés hozzá hasonlítható alakja van a szlovák irodalomnak és az irodalommal összefonódó közéleti-politikai cselekvőkészségnek. Magatartása és humánus gondolkodásmódja utat talált a kisebbségi lélek belső rezdüléseihez. Szellemi hagyatékának ápolásában ugyan fordulat állt be, de ez továbbra is nehezen lépi túl a szűk szakmai közösség behatárolt kereteit. Pedig a szlovák–magyar kapcsolatok mai kiéleződése közepette Rázus egyénisége akár közvetlen párhuzamokkal is szolgálhatna a szlovák–magyar együttélés múltjának és perspektíváinak a kölcsönös megértés alapján történő kezeléséhez.

Az élet sajátos módon cáfolja meg Kovács Endre állítását, hogy Rázus átmeneti jelenség. Életműve olyan örökség, amelynek szellemi és közéleti-politikai eszmecserék témájává kellene válnia. Ezért ugyancsak hasznos lenne Rázus gondolatvilágának a magyar publicisztikában történő láttatására és közös szlovák–magyar megközelítések ütköztetésére.

Jegyzetek

1. *Tűz*, 1921. 1. sz. 1–5., 9. p. Lásd még: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony, Madách-Poosonium, 1997, 339. p.; úgyszintén Jaroslava Pašiaková: Gömöri Jenő és a Tűz. In uő: *Folyamatos múlt*. Bratislava, Madách, 1981, 95–103. p.
2. Martin Rázus: Szlovák költő a magyarsághoz. *Jövő*, 1921. december 9., 6. p.
3. Uo.
4. Uo.
5. Popély Gyula: *Ellenszélben*. Pozsony, Kalligram, 1995, 114–130. p.
6. Németh József: Rázus Márton krédója. *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. 174. sz. 2. p.
7. Uo.

8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.
11. Rázus Márton Kassán. *Kassai Napló*, 1925. 93. sz. 1–2. p
12. Uo.
13. Uo.
14. Uo.
15. Szombathy Viktor: Új Szechenyi kellene – mondja Rázus Márton. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. 198. sz. 1. p.
16. Uo.
17. Uo.
18. Uo.
19. Rázus Pizarro nyomdokain. *Magyar Nap*, 1936. 140. sz. 2. p.
20. *Csehszlovákiai Népszava*, 1937. 33. sz. 4. p.
21. Meghalt Martin Rázus, a kiváló szlovák költő és regényíró. *Magyar Újság*, 1937. 179. sz. 3. p.
22. Hatezer gyászoló kísérete utolsó útjára Rázus Mártont. *Magyar Újság*, 1937. 180. sz. 3. p.
23. Meghalt Martin Rázus a szlovákok nagy költője. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. 180. sz. 3. p.
24. Uo.
25. Uo.
26. *Evangelikus Lap*, 1937. 17–18. sz. 280. p.
27. Sipos Győző: Martin Rázus (1888–1937). *Magyar Minerva*, 1937. 1–10. sz. 199–201. p.
28. Uo.
29. Farkas István: Martin Rázus az apostol. *Magyar Írás*, 1937. 634–637. p.
30. Käfer István: *A szlovák és a cseh irodalom bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig*. Budapest, 1985, 285–286. p.
31. Farkas István: i. m. 634. p.
32. Uo. 635. p.
33. Uo.
34. Uo. 636. p.
35. Uo.
36. Uo.
37. Sziklay László: Rázus Márton. *Tátra*, 1937. 7. sz. 223–224. p.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo.
41. Uo. 224. p.
42. Uo.
43. Kovács Endre: *Az új Szlovák regény*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete, 1943, 48–56. p.
44. Uo.
45. Uo.
46. Uo. 54. p.
47. Uo.
48. Uo. 55. p.
49. Uo. 52. p.
50. Uo. 56. p.
51. Mach miniszter Martin Rázus emléktáblájának leleplezésén (Vrbice). *Magyar Hírlap*, 1942. 279. sz. 7. p.
52. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, 1962.
53. Uo. 627. p.
54. Uo. 628. p.

55. Szalatnai Rezső: *A szlovák irodalom története*, Budapest, 1964.
56. Uo. 153. p.
57. Martin Rázus: *Marosko*. Bratislava, SZSZK, 1968, 284 p.
58. Martin Rázus halálának 25. évfordulójára. *Új Szó*, 1962. 217. sz. 5. p.

JÓZSEF KISS

MARTIN RÁZUS IN THE MIRROR OF THE HUNGARIAN PRESS IN SLOVAKIA

Martin Rázus was the most productive author of the Slovak literature between the two world wars, at the same time as an evangelic priest he performed rich public and political activities as a leading personality of the Slovak National Party. Therefore, considering the history of literature after power take-over by the communists he was displaced to the periphery. He was specially recognized from the side of Hungarian oppositional and governmental-party powers in Slovakia, therefore his extraordinary close relationship with the Hungarians in Slovakia could not get the appropriate attention. In this field the system changes did not bring important changes. The work examines writings on Rázus between the two world wars and its conclusion is the recognition that the character of Rázus could serve with extremely valuable inspirations for the publicistic discussions of which aim is the improvement of the Slovak-Hungarian relations.